Forensic Science, 4'2026
ISSN: 3083-6085 (print), 3083-6093 (online)

УДК 7.025.1(477.74 – 21 “XIX – XX”: 304.4) (093.3)
DOI https://doi.org/10.32782/forensic.science.2026.4.23

Дмитро Хамула
кандидат культурології, старший науковий співробітник,
Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України
https://orcid.org/0000-0002-3146-1390

АТРИБУЦІЯ МОДЕЛЕЙ КАМІНОПЕЧЕЙ КАХЕЛЬНОГО І МАЙОЛІКОВОГО ЗАВОДУ ЙОСАФАТА АНДЖЕЙОВСЬКОГО В КИЄВІ ТА ФІРМИ «ЦЕЛЬМ І БЕМ» В М. РИГА В КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Статтю присвячено мистецтвознавчим проблемам атрибуції однієї з високохудожніх кахельних печей відомого в місті Києві будинку М. Підгорського, як витвору декоративно-прикладного та монументального мистецтва, приналежного до культурних цінностей. Аналогійні об’єкти можуть бути предметом дослідження під час проведення судових мистецтвознавчих експертиз на пам’ятках архітектури та містобудування, а також за незаконного обігу культурних цінностей, а саме: у разі спроб незаконного вивозу антикварних пічних комплектів через кордон України. Науково-дослідна робота «Розробка методики проведення мистецтвознавчої експертизи антикварних теракотових, кахельних, фаянсових, майолікових печей та камінів щодо приналежності їх до культурних цінностей, які мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення», що виконується співробітниками Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, має на меті дати експертам інструментарій для адекватної і, за можливості, точної наукової атрибуції та оцінювання антикварних печей і камінів як культурних цінностей. Дана робота також може стати корисною як для оцінювання таких об’єктів для музейних працівників, так і для складання облікової документації на пам’ятки архітектури фахівцями пам’яткоохоронної сфери.

***Ключові слова**: антикварні кахлі, мистецтвознавча експертиза, кахельний і майоліковий завод Йосафата Анджейовського, фірма «Цельм і Бем», історичне виробництво печей та камінів, збереження культурної спадщини.*

Постановка проблеми. У рамках вищезазначеної НДР (згідно із планом ІХ.1.1-2025/3, № держ. реєстрації 0125U000793), проведено аналіз питань, пов’язаних із проблематикою оцінювання, вивчення кахлярства як історико-культурного феномену, а також наукової атрибуції цих об’єктів. Значення наукової атрибуції у проведенні мистецтвознавчих досліджень є особливо важливим у контексті судової експертизи. У процесі дослідження зазначеної проблематики виявлено низку спостережень, які потребують наукового осмислення. Водночас цей напрям у пам’яткоохоронній сфері залишається не досить розробленим, унаслідок чого фахівці не завжди мають чітке уявлення про цінність конкретних об’єктів, а інколи припускаються помилок уже на первинних етапах наукової атрибуції, від їх номінації та автентифікації. Зокрема, трапляються випадки некоректного розмежування камінів і печей, а також приписування цінних творів вітчизняних виробників продукції іноземних, зокрема «венеціанських», майстрів. Отже, навіть у науковому середовищі щодо кахельних печей і камінів спостерігається значна кількість атрибуційних помилок. Атрибуція камінопечі з будинку М. Підгорського в Києві, розглянута у цій

статті, є прикладом можливого спрямування атрибуційних пошуків під час не лише наукових досліджень, а й проведення судової мистецтвознавчої експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найбільш провідних сучасних дослідниць кахельних печей XIX – першої половини XX ст. є литовська проф. Д. Клаюмене, яка плідно працює над ідентифікацією виробників, ґрунтуючись на маркуванні продукції, бере активну участь у реставраційних і пам'яткоохоронних проєктах і заходах [21]. В Україні ж, на жаль, відсутні чіткі алгоритми дій експерта під час проведення атрибуції кахельних печей і камінів, які можуть виявитися культурною цінністю і становити значну матеріальну вартість, не тільки через відсутність методик, а й через брак спеціалізованої наукової літератури, за винятком невеликого кола праць, як-от монографія А. Колупаєвої, статей І. Шулєшко, Ю. Смолій [19; 13] та інших. Автором цих строк також, за можливості, проводяться відповідні дослідження [17, с. 265–268; 18, с. 93–103].

Метою статті є спроба, за іконографічними даними та порівняльним мистецтвознавчим аналізом, атрибуції знаменитої камінопечі із грифонами з будинку М. Підгорського в Києві. Печі цього будинку є однією із прекрасних і рідкісних колекцій, що збереглися на своєму рідному місці.

Викладення основного матеріалу. Київська камінопіч із грифонами. Кахельні печі, що зберіглися в колишньому будинку поміщика М. Підгорського на Ярославовім Валу, 1, що зведений у 1896–1897 рр. за проєктом інж. М. Добачевського, визначні, прикрашені багатим рельєфним декором і майоліковою поліхромією. Одна з печей виділяється особливо розкішним рельєфним декором, це так звана піч із грифонами. Конструктивно дана камінопіч складається з кількох ярусів. Нижній ярус – цоколь і топкова частина з топковим отвором у формі напівциркульної профільованої арки. Над топкою розміщений широкий карниз-полиця (камінна полиця). Вище йде розкішне високе напіччя, членоване як за горизонталлю – багато декорованими ярусами з масивними лізенами із грифонами, виконаними у високому рельєфі, так і вертикалями – вузькими подвійними лізенами у формі картушів, які фланкують хрестоподібно розділене пічне дзеркало, усередині якого наявний центральний декоративний елемент – велика кругла розетка з радіальним узором. Навколо розетки розташовані панелі із симетричними рослинними мотивами, декоровані темними облямівками. Прямо під розеткою вміщується невеличка консоль, підтримана маскароном, імовірно, міфічного Пана. Консоль є мініатюрним постаментом для маленького бюста (тут він втрачений). Фігурки міфологічних істот – грифонів – у моделі цієї камінопечі надзвичайно виразні. Вони були особливо популярним мотивом в декоративно-прикладному мистецтві й архітектурному декорі, дизайні кінця XIX – початку XX ст. У центрі й обабіч від грифонів розміщуються виразні як за своєю центричною структурою, так і за колористикою квадратні кахлі із центричним картушевим орнаментом у рольверковій стилістиці. Вище за пічне дзеркало розташований антаблемент, прикрашений рослинним декором та складнопрофільований карниз, із поясками орнаменту іоників і листям аканфа. У декорі даної високохудожньої моделі присутні й інші елементи, які виділяють її з низки інших печей і камінів. Так, топкова частина прикрашена фланкуючими по боках складно профільованими лізенами у формі колон-пілонів, що пишно прикрашені жіночими маскаронами, розташованими у верхньому регістрі (рис. 1–4).

Традиційно всі печі дому Підгорського приписують фабрикації кахельного й майолікового заводу Й. (І.) А. Анджейовського. Серед фахівців давно поширена думка про те, що камінопіч, що досліджується, також належить до фабрикації Й. Анджейовського. Так, наприклад, у «Зводі пам'яток історії та культури України» зазначається, що в будинку на Ярославовому Валу, 1, зберіглося опорядження квартир, зокрема й «груби й каміни, облицьовані майоліковими кахлями київського заводу І. Андржейовського. Кахлі серійні, з рельєфним рисунком у стилі неоренесанс, з мотивами бароко і рококо. Найбільш цікавим є камін, в оформленні якого використано велику розетку, кахлі й рельєфні зображення грифонів, на цокольній частині – наріжні кахлі із чоловічими погруддями, трактовані у традиціях стилю ренесанс» [4, с. 2028]. Можливо, це так і є, проте, якщо не бачити клейм, упевнено цього стверджувати неможливо. Серед печей будинку Підгорського до фабрикації Й. Анджейовського більш-менш достеменно

Рис. 1–4. Розкішно декорована майолікова камінопіч у будинку М. Підгірського. Київ. Кінець XIX ст. Виготовлена за каталожним проєктом, імовірно, на заводі Й. Анджейовського

підтверджується атрибуція каталожної печі моделі № 11 [13, іл. 20]. Така сама модель зберіглася ще в будинку з химерами арх. В. Городецького (1901–1903 рр., Київ) та піч у колишньому будинку І. Філіппова в м. Житомирі (1903 р.). Що стосується інших печей, питання їх остаточної атрибуції залишається відкритим, бо відповідних клейм на кахлях цих печей ніхто не бачив, адже вони не трапляються на лицьових боках кахлів, вони наявні тільки на звороті. Тож для адекватної атрибуції треба вивчати каталоги, робити детальний іконографічний аналіз. Звернемося до відомих свідчень про знаменитий київський керамічний завод.

Нині стаття Ю. Смолій – єдине джерело, де наведені деякі (можливо, більшість) моделі печей і камінопечей з каталогу Й. Анджейовського (самого каталогу автору поки що знайти не вдалося). Вочевидь, серед відносно стандартних і простих моделей завод виготовляв високохудожні та багато прикрашені рельєфним і пластичним декором, деякі з яких находять близькі аналогії серед інших виробників пічної кераміки.

Кахельний та майоліковий завод Й. Анджейовського (І. Андржеєвського та Є. Куликовської). Уведений в дію в 1879–1880 рр. Йосафатом (Юзефатом, Іосафатом) Антоновичем Андржейовським/ Andrzejowski, завод розміщувався за адресою: вул. Кирилівська, буд. 62–64. Правління розташовувалось на вул. Інститутській, 8. Остання згадка про завод припадає на 1917 р. Як зазначає дослідниця заводу Ю. Смолій [13, с. 160], асортимент підприємства поділявся на інтер'єрну, екстер'єрну та садово-паркову кераміку, а саме: кахлі, пічні кахлі, теракотові та майолікові вироби, плитки для фасадів, переносні печі, обігрівачі [19, с. 27–28]. Більшість виробів заводу виконано у стилістиці історизму на зразок так званих старонімецьких печей, а от зразки у стилі модерн становили незначну частку. Вироби заводу поширювалися переважно в Києві, іноді на пічні кахлі Й. Анджейовського можна натрапити в Переяславі-Хмельницькому, Дніпрі, Харкові й інших містах [13, с. 162].

Й. Анджейовський народився в 1849 р. в м. Кельці (колишньої Келецької губернії Царства Польського), походив зі шляхетського роду, але був австрійським підданим. У 1868 р. закінчив гімназію та здобув спеціальність хіміка-технолога у Швейцарії, де вивчив керамічну справу й у 1875 р. відкрив у Кракові фабрику з виробництва кахлю (за іншими джерелами – керамічну майстерню у Пжегожалах під Краковом). Однак щось пішло не так, за три роки молодий підприємець перебрався до Києва, де опікувався справами польської громади у сфері благодійності й освіти [19, с. 185].

Розквіт підприємства припадає на 1890–1900-ті рр., час будівельного буму. Від початку виробництво було переважно ручним. У 1880-х рр. на заводі працювало 11 майстрів з виробництва кахлів, 6 майстрів-каменярів і 15 їхніх помічників. Від 1887 до 1894 р. виробництво кахлів зросло з 95 тис./рік до 150 тис./рік [11, с. 337]. На 1907 р. – 28 робітників. Так, на 1908 р. працювало 50 робітників, річне виробництво становило 87 000 карб. На цей час завод уже мав представництво у Варшаві по вул. Св. Хреста, 30.

Цікавим є той факт, що в м. Лович-Калишська (Польща) розташовувалася фабрика кахлів, заснована в 1878 р., якою володів Василь (Баз. Павл. Анджейовський) Анджейовский, яка виробляла кахлі звичайні, гладкі, майолікові, орнаменти для стильових печей і камінів. Чи мав Василь Анджейовс-

кий якийсь стосунок до Йосафата Анджейовського, поки невідомо.

Продукцію заводу Й. Анджейовського було відзначено медалями та дипломами на виставках. Так, згідно із зображеннями та написами на фірмових бланках, завод мав такі нагороди на сільськогосподарських і промислових виставках: срібні медалі у Львові в 1875 р., Варшаві в 1876 р., Києві (медаль та диплом у 1870 р., медаль у 1873 р., золота медаль на Сільськогосподарській та промисловій виставці в Києві 1897 р.), Одесі (велика золота медаль у 1884 р., а також бронзова медаль від С.-Петербурзького технічного товариства (Одеське відділення РТО) того ж 1884 р., почесний відгук Архітектурної виставки), срібна медаль на виставці в Нижньому Новгороді в 1896 р., диплом у Бердичеві в 1901 р., золота медаль у Ніжині в 1903 р., велика срібна медаль у Петрограді в 1908 р. [19, рис. 7–8, с. 190].

Досить цікавим був павільйон підприємства з репрезентацією печей на Київській сільськогосподарській та промисловій виставці 1897 р. [8, ч. II, отд. А, с. 13; 19, рис. 9, с. 190] (рис. 5–6).

На виставці (гр. XIV «Машини, апарати, будівельні матеріали», клас 66 (Будівельні матеріали: кахлі, карнизи, плити <…>»), згадувалося таке: «Найкраще в гірському відділі, як за кількістю експонентів, так і за розмаїттям експонатів, були представлені вироби із глини. Особливої уваги тут заслуговували теракоти та кахлі. Перші експонували Фандеєв і фірма Дзевульського та братів Лянге, а другі – київські фірми Андржеєвський, Хургін і Верозуб <…>» [8, ч. II, отд. Б, с. 37].

Історія місцерозташування заводу та його назви. Історія садиби, розташованої на розі вулиць Кирилівської та Заводської, простежується від початку XIX ст. У 1870-х рр. нею володів колезький реєстратор Я. Каунцов. У 1879 р. маєток перейшов у власність Й. Анджейовського. У 1879 р. він отримав дозвіл на будівництво у своїй садибі «глиновипалювального заводу», тоді ж за проєктом арх. Р. Тустановського було зведено корпус, що виходив на Кирилівську вулицю [13, с. 159].

Як уважає І. Шулєшко, спочатку підприємство називалося «Кахляний та майоліковий завод І. Андржеєвського в Києві», а після того, як у 1881 р. спільно зі скульпторкою Є. Куликовською ним була перереєстрована нова назва фірми, – «Фабрика кахельних виробів Андржеєвського І. А. і Куликовської Є. С.». Єва Куликовська – скульпторка, купчиха II гільдії, дружина архітектора Південно-Західної залізниці В. Куликовського. Можливо, це було однією із причин поширення виробів фабрики вздовж Південно-Західної залізниці, якими прикрашали вокзали. Камінні печі з маєтку В. Ростішевського в с. Косарі, атрибутовані автором цих строк, і є такими зразками [17, с. 265–268].

Проте Ю. Смолій уважає, що офіційну назву варто вбачати в назвах каталогів фірми, де в найбільш ранньому каталозі трапляються 2 варіанти: російськомовний та польський: «Кафельный и майоликовый завод И. Андржеевского в Киеве» та “Fabrika Kafli I Majoliki J. Andrzejowskiego w Kijowie”. У більш пізньому каталозі зазначено таку назву: «Керамический завод И. Андржеевского в Киеве (“Ceramiczna fabrika J. Andrzejowskiego w Kijowie”) [13, с. 159–160].

Клейма на кахлях. Найголовнішу роль у процесі наукової атрибуції мають клейма, адже їх наявність знімає всі гіпотези щодо фабрикації виробу, дає змогу дати точну відповідь, що може мати велике значення,

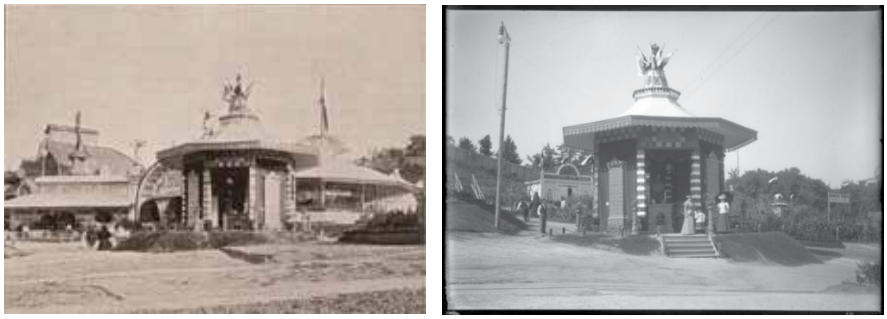

Рис. 5–6. Фотозображення павільйону Й. Анджейовського на Київській сільськогосподарській та промисловій виставці 1897 р. Київ

особливо за проведення експертиз. У статті Ю. Смолій наведені приклади відомих клейм фірми, що збереглися на кахлях: «КАФЕЛЬНЫЙ ЗАВОДЪ І. АНДРЖЕІОВСКАГО ВЪ КИЕВЕ», “FABRIKA KAFLI J. ANDRZEJOWSKIEGO W KIJOWIE”, “J. ANDRZEJOWSKI E. KULIKOWSKA” [13, с. 160] (рис. 7–11).

Деякі раніше невідомі різновиди клейм вдалося віднайти серед рідких оголошень про продаж антикварних кахлів, наприклад, на OLX [5], «КИЕВСКИЙ КАФЕЛЬНЫЙ ЗАВОД І. АНДРЖЕІОВСКАГО» (рис. 12–13).

Реклама. У київській довідковій літературі, до речі, не часто трапляється реклама підприємства. Так, в одному з ранніх путівників Києва за 1893 р. бачимо чудову велику рекламу Й. Анджейовського, де зображені 3 ескізні типи кахельних комплектів: камінна піч, кухонна піч і звичайна піч – груба (голанка) [6, рекл. на 35–46 л. 2 ч.] (рис. 14–15).

Реклама із зображенням взірців печей частіше трапляється серед рекламних довідників Польщі (рис. 16–18).

Частіше бачимо лише текстові згадки, аніж ілюстровану рекламу. Так, у довідковій літературі щодо м. Києва на початку XX ст. неодноразово згадується торгівля І. Андржеєвського, Верозуба та Хургіна [7, с. 105], а також їхнє пічне фабрично-заводське виробництво [14, с. 210; 15, с. 75]. У довіднику «Увесь Київ» за 1912 р. також бачимо згадки про торгівлю І. Андржеєвського [1, 22 л. рек., с. 215]. У довіднику «Увесь Київ» за 1913 р. також наявна згадка про торгівлю Й. Андржеєвського [2, с. 12, с. 227–228]. У довіднику за 1914 р. деякі реклами повторюються, а також зберігається згадка про кахельну торгівлю Й. Андржеєвського, Хургіна та Верозуба, Сеніна та інші [3, с. 34, 196].

Рис. 7–11. Взірці клейм Й. Анджейовського на зворотних боках кахлів

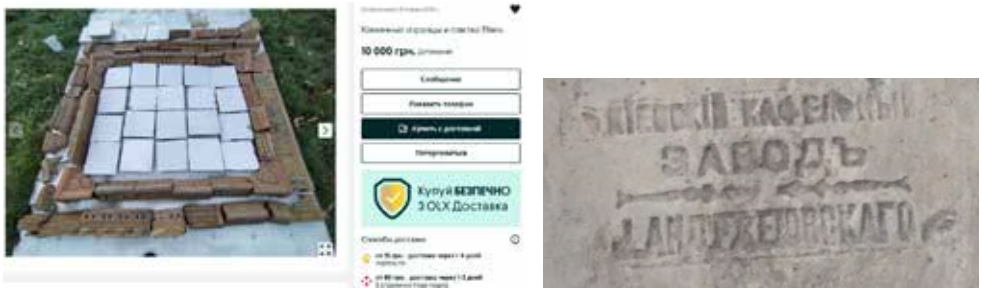

Рис. 12–13. Продаж кахлів виробництва Й. Анджейовського в Києві. Скриншоти (за матеріалами сайту «OLX»)

Камінопіч із грифонами фабрикації заводу "Zelm & Boehm". Порівняльний мистецтвознавчий і стилістичний аналіз показав, що дана модель камінопечі, що вивчається, трапляється в північних виробників кахельних печей. Так, наприклад, коли ми звертаємось до виробництва заводу «Цельм і Бем» ("Zelm & Boehm", Riga), ми стикаємося з такою самою моделлю камінопечі.

Так, серед світлин з Ювілейної виставки до 700-річчя Риги в 1901 р. можна побачити вітрину фабрики "Zelm & Boehm", де ми впевнено впізнаємо ту саму камінопіч, яка в оригіналі повинна ще мати над карнизом «городкі» у формі аттика з рядків стилізованих пальмет, з яких складається антемій (рис. 19–20).

У київській моделі камінопечі городчаста верхівка, імовірно, просто була втрачена. Фабрика, що згодом стала відомою фірмою "Zelm & Boehm", у тодішній Ліфляндській губернії було засновано в 1859 р. на хуторі Pavasaros, за 35 км від Риги, у 1873 р. перенесена до Куртенгофа біля Риги. Засновником був торговець Йоган Кристоф Цельм (1824–1876 рр.). У 1876 р. Й. К. Цельм помер, відтоді фабрика, що розташовувалася на вул. Moskauerstrasse, № 233 (на 1897 р. вказується вул. Суворівська, 86), перейшла до його сина Йогана Цельма (1856–1910 рр.). Спочатку на фабриці лише переробляли гіпс. Пічні кахельні комплекти стали виробляти приблизно з 1873 р. Тоді ж на підприємстві почали працювати син засновника Йоганн Цельм і його зять Пауль Йоганн Фрідріх Бем (1850–1926 рр.). Станом на 1893 р. на фабриці вже вироблялося до 100 000 тис. кахлів, на 1897 р. завод працював 270 днів на рік, де працювало 25 робітників, щорічно вироблялося кахлів на суму 21 400 карб. [11, с. 337]. На 1913 р. працює

Рис. 14–15. Найбільш рання ілюстративна реклама заводу Й. Анджейовського в київському путівнику 1893 р.

Рис. 16–18. Приклади текстової та ілюстрованої реклами фабрики Й. Анджейовського в російськомовних і польськомовних довідкових виданнях кінця XIX – початку XX ст.

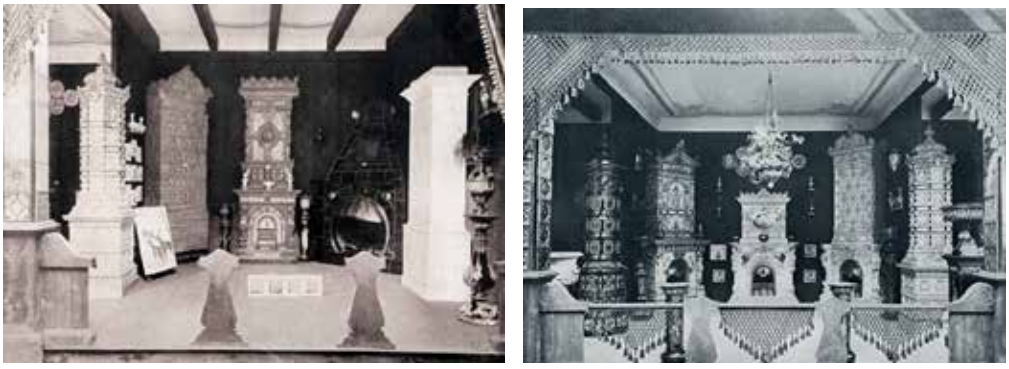

Рис. 19–20. Світлини вітрини виробів заводу "Zelm & Boehm" на виставці в Ризі. 1901 р.

вже 120 робітників, річний оборот становить 110 тис. карб.

Славетна кахельна історія фірми розпочалася, коли фірма вперше взяла участь у Промисловій виставці в Ризі в 1883 р. Саме в цей період фабрика кахлів була перенесена до Риги, від 1892 р. виготовляла майолікові печі та вази. З 1892 р. фірма діяла під назвою “Zelm & Boehm”, а з 1910 р. – “Paul Boehm”. У 1904 р. на підприємстві почав працювати Пауль Бем молодший – її останній власник. Після смерті одного зі співвласників, Йоганна Цельма, у 1910 р. разом із батьком Пауль Йоганн Фрідріх Бем (1879–1951 рр.) очолив підприємство, яке відтоді дістало назву “Paul Boehm”.

У довідниках відповідного періоду згадуються різні назви того ж заводу або фірми («Цельм і Бем»), а також інші заводи сімейного бізнесу Цельмів і Бемів, а саме: гончарний та кахельний завод Цельм І., заснований у 1870 р.; Товариство кахельних заводів «Цельм і Бем». У 1907 р. згадуються ще 3 заводи: Цельм Пав. Карл. і Бем Іог. Іог. – крейдова фабрика та Цельм Іог. Іог. під фірмою «Цельм і Бем» – гіпсові заводи. У 1909 р. згадуються 2 заводи: алебастрово-кахельний і крейдовий заводи Цельм і Бем (засновані в 1875 та 1859 рр.), а також ще один крейдовий завод «Цельм і Бем» (засновано в 1863 р.). На 1914 р. згадується кахельний завод Павла Бема [16, № 1597].

Нині відомо декілька каталогів фірми «Цельм і Бем». Один із них датований 1909 р., проте серед багатьох моделей саме тієї камінопечі, що вивчається, виявлено не було [22]. Можливо, її на той час уже не виготовляли. Проте в іншому каталозі, імовірно, більш ранньому, можна побачити 3 варіанти саме цієї камінопечі й окремо камін [10, взірці № 22–24, 35] (рис. 21–25).

Серед аналогій до київської камінопечі із грифонами виділяється ціла низка майолікових камінопечей чудової збереженості. Так,

Рис. 21–25. Обкладинка та взірці варіацій камінопечі та каміна (моделі № № 22, 23, 24, 35)

у м. Ке▫льці в одній із кам'яниць зберіглася аналогійна піч із грифонами в монохромній колористиці (рис. 26–28).

Серед колекції із 20 печей і камінів палацу в Діклі (маєток був власністю родини фон дер Паленів), яку зібрав нинішній його власник Е. Медніс, які були туди перенесені із середмістя Риги, є аналогічний київському експонат. Відомо, що частину з них виготовлено латвійською пічною компанією "Zelm & Boehm", ще частину – на порцеляновій мануфактурі Мейсена в Німеччині [9] (рис. 29). Дві поліхромні камінопечі зберіглися у Крустпілському замку, де з 1996 р. розташований Екабпілський історичний музей (рис. 30–31).

Аналогічна камінопіч є в маєтку Медемів у Бергхові (з 1920 р. Калнамуйжа), зведеному в 1912 р. (рис. 32). Піч цієї ж моделі зберіглася у 3-зірковому готелі "Guesthouse Airava", у колишній купальні Е. Рацене в Юрмалі (рис. 33–34).

На сайті німецької фірми з побудови печей "Masuch GmbH – Kamin- und Ofenbau" виставлена піч цієї ж моделі у світло-коричневому кольорі «Спеціальна пропозиція: антикварна коричнева кахельна піч». Фабрикація тут, на жаль, не зазначена [24] (рис. 35). Найбільш відомою у світі аналогією є камінопіч (єдина зі збереженим каталожним бюстом) у маєтку Тернбладів (American Swedish Institute) у Міннеаполісі (США, штат Міннесота) [20] (рис. 36–37).

Проте фабрикацію цієї камінопечі в Міннеаполісі впевнено відносять до найстарішої шведської порцелянової фабрики «Рьорстранд», яка бере свій початок ще в 1726 р. і яка протягом тривалого часу виготовляла високохудожні кахельні печі та каміни.

Рис. 26–28. Камінопіч із грифонами у старовинному будинку м. Кельці. Польща

Рис. 29. Камінопіч фірми «Цельм і Бем», перенесена з м. Риги до палацу в Діклі. Латвія. Рис. 30–31. Дві камінопечі у Крустпілському замку (Екабпілський історичний музей). Латвія

Рис. 32. Камінопіч у маєтку Медемів. Калнамуйжа. Латвія. Рис. 33-34. Камінопіч у колишній купальні Е. Рацене. Юрмала. Латвія

Рис. 35. Камінопіч із сайту "Masuch GmbH – Kamin- und Ofenbau". Рис. 36-37. Камінопіч в American Swedish Institute (Міннеаполіс, США)

Висновки. Отже, як вдалося з'ясувати, остаточна атрибуція київської камінопечі ыз грифонами в будинку М. Підгорського досі залишається відносно відкритим питанням, оскільки її фабрикація може бути не тільки вітчизняною (виріб Й. Анджейовського), а й іноземною. Так, авторові вдалося встановити, що найбільш вірогідними претендентами на її виробництво можуть бути як латвійська фірма «Цельм і Бем», так і, можливо, навіть шведський порцеляновий завод фірми «Рьорстранд».

Дослідження на основі традиційних фундаментальних методів формального або формально-стилістичного мистецтвознавчого аналізу (фактографічний метод або атрибуційний), спрямоване на вивчення аспектів зовнішньої форми окремих творів, і порівняльний аналіз, хоча й постійно надає можливість глибше придивлятися та збагнути, наскільки багатим джерелом є кахельні печі та каміни як історико-культурні та мистецькі об'єкти, які тісним образом пов'язують історико-культуру спадщину України зі спадщиною європейських країн, проте, як виявляється, застосування лише цих методів щодо об'єктів, що вивчаються, далеко не завжди може надати однозначні результати. На прикладі вивчення камінопечі з будинку М. Підгорського в Києві знову підтверджується найважливіша теза в остаточній науковій атрибуції кахельних виробів, а саме: виявлення клеймування на кахлях. Можливість або неможливість їх побачити є вирішальним чинником закінченого циклу атрибуції таких творів. Проведений аналіз показує те, наскільки складним, важливим і водночас цікавим є процес наукової атрибуції кахельних печей і камінів як об'єктів, які часто виявляються предметами декоративно-прикладного чи монументального мистецтва, а також складовими частинами пам'яток архітектури, які, згідно із законодавством України, належать до культурних цінностей і потребують комплексної охорони з боку держави через органи охорони культурної спадщини.

Сподіваймося, що робота, яка триває вже не перший рік, над темою вивчення цього прошарку культурного надбання на теренах України в рамках НДР «Розробка методики проведення мистецтвознавчої експертизи антикварних теракотових, кахельних, фаянсових, майолікових печей та камінів щодо приналежності їх до культурних цінностей, які мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення», дасть позитивні результати й орієнтири як насамперед для судової мистецтвознавчої експертизи, так і для історії пічного та кахельного мистецтва (фурнології) як окремого напряму у традиційному мистецтвознавстві, що активно розвивається останніми роками, особливо на теренах європейських країн.

Список використаної літератури:

1. Весь Киев на 1912 год: карманный. Киев : Тип. А. И. Гроссман, 1912. 238 с.
2. Весь Киев на 1913 год. Киев : Меркурій, 1914. XVIII, 272, 32 с.
3. Весь Киев на 1914 год: карманный. Киев : Тип. Л. П. Кринскаго, 1914. 246 с.
4. Звід пам'яток історії та культури України. Енциклопедичне видання у 28 т. Кн. 1. Ч. 3 : С – Я. Київ : Українська енциклопедія, 2011. С. 1217–2197.
5. Каминные изразцы и плитка 19 век. *OLX.ua*. Retrieved from: https://www.olx.ua/d/obyavlenie/kaminnye-izraztsy-i-plitka-19vek (дата звернення 01.09.2026).
6. Киев в кармане. Путеводитель с адрес-календарем, историческим описанием г. Киева и анекдотами. Киев : Издание С. И. Гомолинского, 1893. 107 с.
7. Киев : Специальный сборник торгово-промышленных фирм для справок по всем отраслям коммерции и профессий. Киев : Тип. Т. Г. Мейнандера, 1904. 224 с.
8. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка 1897 года и ея участники. Кев : Тип. С. В. Кульженко, 1898. Ч. I–II. 35 с. Ч. III. 56 с.
9. Коллекция каминов Diklu Pils, Izcila Vieta. *diklupils.lv*. URL: https://diklupils.lv/ru/otel/ https://diklupils.lv/ru/kollektsiya-kaminov/ (дата звернення 16.06.2026).
10. Книга образцов фабрики гипса, мела, печей и гончарных изделий. Цельм и Бем, в Риге. Существует с 1859 г. Рига : Тип. Мюллера. 91 с.
11. Орлов П., Будагов С. Указатель фабрик и заводов Европейской России: материалы для фабрично-заводской статистики. Санкт-Петербург : Тип. В. Киршбаума, 1894. 850 с.

12. Путеводитель по г. Киеву с каталогом Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставки 1897 года. Киев : Тип. И. И. Чолокова, 1897. 131 с.
13. Смолій Ю. Кахельний і майоліковий завод Йосафата Андржейовського в Києві: власники, виробництво, каталоги. *Студії мистецтвознавчі. Архітектура. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво*. Київ : Вид-во ІМФЕ, 2012. С. 158–173.
14. Спутник по г. Киеву. Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям. Киев : Прогресс, 1908. 241 с.
15. Спутник по г. Киеву. Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям. Киев : Тип. газ. «Последнія Новости», 1912. 164 с.
16. Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию). Пг. : Электро-Типография Н. Я. Стойковой, 1914. 1872 с.
17. Хамула Д. Атрибуція теракотових камінів та камінних печей палацу шляхтича Володимира Ростішевського в Косарях. *Здоров'я та суспільство в умовах війни :* збірник наукових статей. Кропивницький : ЦІРоЛ, 2025. Вип. 1. (5). У 3 т. Т. 2. С. 265–269.
18. Хамула Д. Атрибуція кахельної печі прибуткового будинку Русова в Одесі в контексті «Розробки методики проведення мистецтвознавчої експертизи антикварних теракотових, кахельних, фаянсових, майолікових печей та камінів щодо приналежності їх до культурних цінностей, які мають історичне, художнє, етнографічне та наукове значення. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз міністерства юстиції України*. 2025. Вип. 17. С. 93–104.
19. Шулешко І. «Фабрика кахлів» Іосафата Андржейовського. Хронопис. *Вісник Українського державного науково-дослідного проектного інституту «УкрНДШпроектреставрація»*. Київ : Софія, 2013. № № 7–8. С. 181–193.
20. Darby Johnson. What is a Kakelugn? *Learn. Blog. Turnblad Mansion & Collections*. Retrieved from: https://asimn.org/turnblad-mansion-collections/what-is-a-kakelugn/ (дата звернення 02.09.2026).
21. Klajumienė Dalia. Vilniaus gyvenamųjų namų interjerų dekoro elementai: nuo klasicizmo iki moderno. Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015. 740 p.
22. Ofenkatalog von Zelm & Boehm Gypsfabrik, Schlämmkreidefabrik, Ofen- und Tonwarenfabrik. Niederlage und Ofenausstellung, Riga, Theaterboulevard, № 11. 1909. 4, 83 p.
23. Sonderangebot antiker brauner Kachelofen. *Masuch-kamine*. Retrieved from: https://www.masuch-kamine.de/kacheloefen/antike-kacheloefen/sonderangebot-antiker-brauner-kachelofen/ (дата звернення 14.09.2026).

References:

1. Ves' Kyiv na 1912 rik: Kyshenkovyi. (1912). Kyiv: Typohrafia A. I. Hrossmana. 238 pp. [in Russian].
2. Ves' Kyiv na 1913 rik: Kyshenkovyi. (1913). Kyiv: Vidavnictvo "Merkwrij". 272 pp. [in Russian].
3. Ves' Kyiv na 1914 rik: Kyshenkovyi. (1914). Kyiv: Tip. L. P. Krinskogo. 246 pp. [in Russian].
4. Zvid pamiatok istorii ta kultury Ukrainy. (2011): Entsyklopedychne vydannia u 28 t. Kn. 1. Ch. 3. S-Ya. Kyiv: Vydavnytstvo "Ukrainska entsyklopediia". P. 1217–2197. [in Ukrainian].
5. "Kaminnye izraztsy i plitka, 19 vek". (2026). *OLX.ua*. Retrieved from: https://www.olx.ua/d/obyavlenie/kaminnye-izraztsy-i-plitka-19vek (access date: 01.09.2026). [in Russian].
6. Kyiv v karmane. (1893). Putevoditel' s adres-kalendarem, istorichnim opisom m. Kieva i anekdotami. Kyiv: Izdanie S. I. Gomolinskogo. 107 pp.
7. Kyiv. (1904): Spetsial'nyi sbornik torgovo-promyshlennykh firm dlia spravok po vsem otrasliam kommercii i professij. Kyiv: Tipografiia T. G. Meinandera. 224 pp. [in Russian].
8. Kyivska sel'sko-hospodarska i promyslova vystavka 1897 roku i yeya uchasnyky. (1898). Kyiv: Typ. S. V. Kul'zhenka, 1898. Parts I–II, 35 pp.; Part III, 56 pp. [in Russian].
9. Kaminu kolekcija. (2025). Diklu Pils, Izcila Vieta. *DikluPils.lv*. Retrieved from: https://diklupils.lv/ru/kollektsiya-kaminov/ (access date: 16.06.2026). [in Russian].
10. Kniga obraztsov fabriki gipsa, mela, pechei i goncharnykh izdelii. Tsel'm i Bem, v Rige. Sushchestvuet s 1859 g. Riga: Tipografiia Miullera. 91 pp. [in Russian].
11. Orlov, P., Budagov, S. (1894). Ukazatel' fabrik i zavodov Evropeiskoi Rossii: Materialy dlia fabrichno-zavodskoi statistiki. St. Petersburg: Tip. V. Kirshbauma. 850 pp. [in Russian].
12. Putevoditel' po m. Kievuю (1897) s katalogom Kievskoi Sel'sko-khoziaistvennoi i promyshlennoi vystavki 1897 roky. Kyiv: Tip. I. I. Cholokova. 131 pp. [in Russian].

13. Smolii Y. (2012). Kakhelnyi i maïolikovyj zavod Yosafata Andrzhyeovskoho v Kyievi: vlasnyky, vyrobnytstvo, katalohy. *Art Studies: Architecture, Fine and Decorative Arts*. Kyiv: IMFE. P. 158–173. [in Ukrainian].
14. Sputnik po m. Kievu. (1908). Illiustrirovannyi putevoditel' po Kievu i ego okrestnostiam. Kyiv: Tip. "Progress". 241 pp. [in Russian].
15. Sputnik po m. Kievu. (1912). Illiustrirovannyi putevoditel' po Kievu i ego okrestnostiam. Kyiv: Tip. "Posledniia Novosti". 164 pp. [in Russian].
16. Fabrichno-zavodskie predpriiatiia Rossiiskoi imperii (iskliuchaia Finliandiiu). (1914). Petrograd: "Elektro-Tipografiia N.I. Stoikovoi". 1872 pp. [in Russian].
17. Khamula, D. (2025). Atrybutsiia terakotovykh kaminiv ta kaminnykh pechei palatsu shliakhtycha Volodymyra Rostishevskoho v Kosariakh. *Health and Society in Wartime: Collection of Scholarly Articles*. Kropyvnytskyi: TsIRoL, 2025. Issue 1 (5), in 3 vols., Vol. 2. P. 265–269. [in Ukrainian].
18. Khamula, D. (2025). Atrybutsiia kakhelnoi pechi prybutkovoho budynku Russova v Odesi v konteksti "Rozrobky metodyky provedennia mystetstvoznavchoi ekspertyzy antykvarnykh terakotovykh, kakhelnykh, faiansovykh, maiolikovykh pechei ta kaminiv shchodo prynalezhnosti yikh do kulturnykh tsinnostei, yaki maiut istorychne, khudozhnie, etnohrafichne ta naukove znachennia". *Bulletin of the Odesa Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine*. Issue 17. Odesa. P. 93–104. [in Ukrainian].
19. Shuleshko, I. (2013). "Fabryka kakhliv" Iosafata Andrzhyeovskogo. Khronopys. *Bulletin of the Ukrainian State Research and Design Institute "UkrNDIproektrestavratsiia"*, № № 7–8. Kyiv: Sofiia. P. 181–193. [in Ukrainian].
20. Darby Johnson. What is a Kakelugn? *Learn. Blog. Turnblad Mansion & Collections*. Retrieved from: https://asimn.org/turnblad-mansion-collections/what-is-a-kakelugn/ (access date: 02.09.2026). [in English].
21. Klajumiene Dalia. (2015). Elements of Interior Decoration in Vilnius Residential Houses: From Classicism to Modernism. Vilnius: Vilnius Academy of Arts Press. [in Latvian].
22. Catalogue of Stoves (1909) by Zelm & Boehm, Gypsum Factory Whiting Chalk Factory, Stove and Earthenware Factory. Depot and Stove Exhibition, Riga, Theatre Boulevard № 11. [in German].
23. Sonderangebot antiker brauner Kachelofen. *masuch-kamine*. Retrieved from: https://www.masuch-kamine.de/kacheloefen/antike-kacheloefen/sonderangebot-antiker-brauner-kachelofen/ (access date: 14.09.2026). [in German].

Dmytro Khamula. Attribution of models of tile and majolica stoves produced by Yosafat Andrzhievsky tile and majolica factory in Kyiv and the "Zelm and Bem" firm in Riga in the context of forensic art-historical expertise

The article is devoted to the art-historical problems of attributing one of the highly artistic tile stoves preserved in the renowned M. Pidhorskyi House in Kyiv as a work of decorative-applied and monumental art. Objects of this kind may constitute subjects in forensic art expertise conducted on monuments of architecture and urban planning, as well as in cases involving the illicit trafficking of cultural property and attempts to illegally export antique stove sets across the state border of Ukraine. The research project "Development of a Methodology for the Forensic Art expertise of antique terracotta, tile, faience, and majolica stoves and fireplaces to determine their status as cultural property of historical, artistic, ethnographic, and scientific significance", carried out by researchers of the Odesa Research Institute of Forensic Expertise of the Ministry of Justice of Ukraine, aims to provide experts with the methodological tools necessary for adequate and, wherever possible, accurate scholarly attribution and assessment of antique stoves and fireplaces as cultural property. This study may also prove useful for museum professionals in assessing similar objects, as well as for specialists in the field of heritage protection when preparing inventory documentation for architectural monuments.

***Keywords**: antique stove tiles, art-historical expertise, tile and majolica factory of Josafat Andrzejewski, "Zelm & Boehm" Company, historical production of stoves and fireplaces, preservation of cultural heritage.*

Дата першого надходження статті до видання: 15.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)